

УДК 657.421.3

Ж. М. Жигалкевич

ІННОВАЦІЙНА ПАРАДИГМА КЛАСТЕРОУТВОРЕННЯ

***Анотація.** Досліджено теоретичні питання концепції формування кластерів взаємодіючих підприємств. Виокремлено основні напрямки мотиваційного механізму кластеризації та подано характерні ознаки кластерів. Визначено принципи кластероутворення. Вивчено внутрішні зв'язки та розроблено перелік видів функціональних зв'язків у кластерах взаємодіючих підприємств.*

***Ключові слова:** кластер, взаємодіючі підприємства, мотиваційний механізм, принципи, зв'язки.*

***Summary.** There was studied the theoretical problems of interacting enterprises clustering concept. Main directions of clustering motivational mechanism was signed and characteristic features of the clusters were shown. The principles of cluster creating were set out. The internal communications were studied and a list of types of functional linkages in interacting enterprises clusters was developed.*

***Key words:** cluster, interacting enterprises, motivational mechanism, the principles, communications.*

Постановка проблеми. Вихід вітчизняної промислової економіки із кризового стану, обумовленого структурними диспропорціями виробництва, неефективністю використання ресурсів, технологічною та технічною відсталістю більшості галузей промисловості, значною мірою залежить від інноваційної активності підприємств. Інноваційна діяльність відіграє ключову роль і є головним важелем економічного прогресу та соціального їх розвитку. Для активізації інноваційної діяльності необхідні інтегративні підприємницькі структури, що відрізняються високою гнучкістю орга-

нізаційних форм, орієнтуються на встановлення взаємодії та узгодження інтересів усіх учасників інноваційної сфери. Інтеграція стає імперативом розвитку сучасної економіки, оскільки забезпечує синергетичний ефект у процесі комбінування та об'єднання потенціалів розвитку господарського процесу на усіх рівнях його організації. Отже, перед економічною наукою постає завдання пізнання, описання та розробки специфічних механізмів розвитку промисловості на інноваційній основі. З досвіду розвинутих зарубіжних економік таким цілям відповідає методологія побудови кластерів

© Ж. М. Жигалкевич, 2014

взаємодіючих підприємств. Проблема вбачається актуальною, своєчасною та складною.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Розкриття та аргументація поняття кластера як особливого явища в економіці були започатковані в наукових дослідженнях зарубіжних вчених А Маршала, Ф. Перу, В. Прайса, Д. Сольє, І. Толенадо, Й. Шумпетера та ін. Засновником сучасної концепції кластерів та аналізу їх впливу на формування конкурентних переваг вважається американський економіст М. Портер. Дослідженню кластерних механізмів присвячені роботи російських дослідників, зокрема М. В. Афанасєва, Г. Б. Клейнера, А. М. Міграняна, Е. О. Монастирського та інших. У вітчизняній науковій літературі питання створення кластерів в умовах інноваційної економіки знайшли відображення в роботах З. С. Варналія, М. П. Войнаренка, С. І. Соколенка, Д. М. Стеценка, Л. І. Федулової та ін.

Проте багато аспектів, що пов'язані з особливостями створення та розвитку кластерів взаємодіючих вітчизняних підприємств, поки що не мають достатнього теоретичного обґрунтування і вимагають широкого спектру спеціальних наукових досліджень.

Мета дослідження — розкрити специфіку взаємодії виробництв виробничо-технологічного циклу та поглибити теоретичні і науково-методичні положення щодо створення кластерів на основі вивчення зв'язків між взаємодіючими підприємствами.

Виклад основного матеріалу. Кластеризація в сучасній світовій економіці є загально визнаним феноменом. Кластерні утворення — це система наукового, технологічного та просторового сполучення взаємодіючих виробництв на засадах комплексного використання наявних ресурсів, спрямованих на досягнення найбільшої господарської ефективності та виготовлення конкурентоспроможної продукції.

Досвід соціально-економічних трансформацій у країнах Центральної та Східної Європи, реалізація ними кластерних ініціатив викликали жвавий інтерес в Україні. Так, перші кластери створилися в Хмельницькій області. Практика розвитку цих кластерів спочатку на Поділлі, потім в Прикарпатті, Поліссі, Севастополі, Полтаві та в інших регіонах підтвердила перспективність і ефективність інтеграційних зусиль, спрямованих на просування в господарську практику концепції формування нової виробничої системи [1, с. 215]. Інтерес до кластерів постійно зростає, оскільки в умовах ринкового господарства вони стали рушійною силою виробництва для його учасників. У моделі кластерної організації найбільш повно враховані мінливі форми конкуренції та значимі джерела конкурентних переваг. Кластерний метод дозволяє реалізувати найбільш важливі взаємозв'язки в технологіях, навичках, інфор-

мації, маркетингу і споживчих запитах, які характерні для цілого комплексу фірм і галузей. Ці взаємозв'язки роблять визначальний вплив на спрямованість і темпи інновацій, а також на конкурентоспроможність кінцевої продукції.

Базуючись на розумінні кластерної парадигми (тобто вихідної системи поглядів на кластероутворення), найбільш характерними ознаками організаційних форм кластерів є:

- географічна концентрація;
- множинність економічних агентів;
- функціональна взаємопов'язаність і взаємодія учасників;
- спеціалізація фірм-суб'єктів кластера;
- присутність конкуренції всередині кластера;
- інноваційна спрямованість;
- наявність висококваліфікованого персоналу.

Основа створення кластерів — економічні зв'язки, що базуються на довгострокових контрактах і здійснюються шляхом вертикальних і горизонтальних взаємодій між різними бізнес-суб'єктами та їх постійної (або довготривалої) взаємозалежності, як правило, взаємовигідної, обумовленої принципом синергізму (тобто діючи разом). Такі об'єднання сприяють малим організаціям поєднати переваги малих форм підприємництва і великих виробництв. Між фірмами, що належать різним власникам, відбувається споріднення при збереженні кожного з них своєї автономності.

Економічне вивчення кластерних утворень полягає в дослідженні закономірностей інтеграційних процесів. Процеси кластеризації є закономірним етапом та чинником об'єктивного розвитку ринкових систем. Їх розвиток дозволяє ефективніше поєднувати такі фактори економічного зростання, як освіта, наука, культура підприємницької діяльності, що формують середовище для побудови економіки знань на регіональному та національному рівнях. Успішне функціонування територіально-галузових інтеграційних об'єднань у формі кластерів взаємодіючих підприємств є важелем підвищення продуктивності праці та результативності підприємницької діяльності економічних суб'єктів, стимулювання інвестиційного клімату взаємодіючих підприємств, активізування інноваційного рівня діяльності, створення системи підготовки висококваліфікованих спеціалізованих кадрів, збільшення випуску конкурентоспроможної продукції, забезпечення ефективного обміну інформацією.

Основні напрямки мотиваційного механізму об'єднання взаємодіючих підприємств різного функціонального призначення та розміру в кластерні утворення зведено в табл. 1.

Аналіз передумов генезису та розвитку кластерів взаємодіючих підприємств зумовлює вивчення принципів їх формування. Серед таких принципів можна виокремити: загальні, специ-

Основні напрямки мотиваційного механізму кластеризації

Напрямки	Мотиви об'єднання
1	2
Виробництво	Централізація функції технічного обладнання виробництва, зростання інвестицій в технічне переобладнання та модернізацію, надання виробничої підтримки, впровадження систем зниження витрат, підвищення кваліфікації робітників тощо.
Організація управління	Створення ефективної системи управління, у т. ч. обслуговування, впровадження принципів партнерства, реалізація комплексної науково-технічної, інвестиційної, фінансової та збутової стратегій.
Маркетинг і збут	Комплексне впровадження механізмів впливу на ринки збуту, виявлення або створення нових потреб, спільна реалізація стратегій боротьби з конкурентами та захоплення нових ринків, створення ефективних систем просування та стимулювання товарів тощо.
Економіка	Розробка та реалізація ефективних інвестиційних проектів тощо.
Фінанси	Необхідність акумуляції фінансових ресурсів для вирішення внутрішніх проблем, надання внутрішніх пільгових кредитів, впровадження системи внутрішнього кредитування інновацій тощо.
НДДКР	Використання науково-технічної продукції, спільне придбання ноу-хау, патентів та ліцензій, спільні нові розробки продукції та технологій, їх впровадження тощо.
Кадри	Формування спільної системи підбору, підготовки та перепідготовки кадрів, розробка ефективних заходів мотивації тощо.
Матеріально-технічне забезпечення	Створення надійного, стабільного та ефективного механізму матеріально-технічного забезпечення всіма видами ресурсів.
Контроль	Впровадження системи контролю для вирішення проблем управління діяльністю в режимі постійного контролю його ефективності тощо.
Сервісне обслуговування	Створення спільної розгалуженої системи сервісного обслуговування за регіональним або продуктовим принципом.
Експорт	Поєднання зусиль для виходу на нові ринки збуту, стимулювання експортних операцій, спільне лобювання інтересів.
Реструктуризація взаємовідносин	Утворення якісно нових часових і просторових систем із прицілом на синергетичні ефекти.
Інфраструктура	Забезпечення інноваційної активізації підприємств-учасників кластера.
Конкуренція	Можливість випуску конкурентоспроможної продукції як на внутрішньому, так і на міжнародному ринках

фічні та системні. Характерні ознаки зазначених принципів подано в табл. 2.

Принципи формування кластерів взаємодіючих підприємств передбачають застосування системного підходу. Його інструментарій становлять методи системно-структурного аналізу, синтезу, моделювання, прогнозування змін структури та зв'язків.

Метод системно-структурного аналізу полягає в розподілі кластеризації на складові елементи з метою встановлення їх зв'язків та визначення їх внутрішньої сутності.

Різноманітні внутрішні зв'язки в рамках кластера взаємодіючих підприємств зводяться до кількох типів:

1. Зв'язки загальноекономічного характеру. Вони виникають між виробництвами в результаті спільності обслуговувальних та інших виробництв і елементів непромислової сфери. Загальні основи їх: територія, транспортні мережі, енергетика, раціональне використання ресурсів.

2. Зв'язки виробничо-економічного характеру, серед яких можна виокремити:

— виробничо-технологічні, існуючі між виробництвами, які являють собою послідовні ста-

дії переробки сировини або комплексного її використання. Також між основними, допоміжними та обслуговувальними виробництвами;

— виробничі, існуючі між окремим підприємствами за лінією поставок матеріалів і устаткування, тобто між суміжними виробництвами.

На основі аналізу процесів функціонування елементів різних компонент, узагальнення можливих способів їх взаємодії між собою, а також шляхом ширшого трактування виробничих зв'язків було розроблено перелік видів функціональних зв'язків у кластерах взаємодіючих виробництв, серед яких:

— ті, що утворюються в процесі використання матеріально-технічних ресурсів;

— забезпечення умов функціонування виробничої інфраструктури та використання кінцевого продукту;

— використання кваліфікованої робочої сили;

— використання інфраструктури за участю виробничих об'єктів, установ науки, обслуговування, управління;

— партнерські, що формуються у процесі обміну: асортиментного, інформаційного, досвідом тощо;

Принципи формування кластерів взаємодіючих підприємств

Класифікаційна ознака	Види принципів	Характерні ознаки
1	2	3
Загальні	Наукові	розробка науково-методичних положень щодо кластеризації
	Легітимності	діяльність в межах законодавчої системи
	Об'єктивності	здатність до прийняття реальних рішень
	Своєчасності	скорочення часового періоду реалізації проектів
	Цілеспрямованості	визначення цілей формування та розвитку системи
	Прогресивності	інноваційна орієнтованість
	Ефективності	гранична вигода від виділення ресурсів
	Адекватності	відповідність функціонування поставленим цілям
	Адаптивності	приспосованість до змін зовнішнього середовища
Специфічні	Територіальної локалізації	використання ефекту територіально-адміністративного розподілу, близькість місцерозташування, сусідство учасників
	Поєднання кооперації та конкуренції	зберігання внутрішньої конкуренції
	Довгострокової взаємодії	орієнтація на довгостроковість часового простору
	Диверсифікації	спосіб розвитку системи на основі освоєння виробництва нових продуктів та послуг, поширення підприємницької діяльності
	Узгодженості інтересів	ефективність взаємодії всіх учасників
	Селективності	здатність до вибірковості
	Корпоративності	встановлення нової корпоративної культури, системність серед множини учасників, що мають відношення до різноманітних аспектів бізнес-функціонування
	Партнерства	партнерство всередині структури на основі єдиного корпоративного духу підприємництва та кластерних взаємодій
	Взаємозв'язку	загальні економічні інтереси членів кластера
	Інформаційної забезпеченості	єдина інформаційне середовище та система бізнес-логістичних процесів під час реалізації проектів (програм)
	Аутсорсингової спеціалізації	розподіл бізнес-функцій і делегування відповідальності
Системні	Комплексності	системність, взаємопов'язаність, повнота аналізу подій, явищ
	Циклічності	регулярні коливання рівнів ділової активності
	Саморозвитку	постійний розвиток системи
	Синергізму	об'єднання з метою примноження економічних переваг
	Оптимальності	визначення найоптимальніших критеріїв

Джерело: розроблено на основі [2; 3; 4].

— обслуговування потоків кінцевих споживчих продуктів і послуг;

— комерційні;

— з підготовки та підвищення кваліфікації кадрів, що зумовлено посиленням ролі людського чинника в усіх видах діяльності;

— ті, що обумовлені наявністю спільного управлінського об'єкта та суб'єкта управління, що важливо для розв'язання проблеми управління кластерними утвореннями;

— з використання відходів;

— ті, що виникають у результаті наявності спільного джерела екологічного впливу для розроблення заходів щодо використання природно-ресурсного потенціалу кластера.

Таким чином, кластер являє собою досить гнучку систему, яка несе значну інформацію у

виді переліку окремих стадій виробництва та їх виробничо-технологічних зв'язків.

Методи виявлення і дослідження конкретних зв'язків значною мірою визначаються способом їх виокремлення. За цією ознакою функціональні зв'язки розподіляються на прямі, непрямі та синергетичні.

З вищезазначеного витікає, що зв'язки в кластері взаємодіючих підприємств розглядаються як функціональні відношення. Дійсний зв'язок виступає вихідною точкою створення комплексу. Ці системотворювальні відносини виступають кластерною комплексністю, яка характеризується взаємообумовленістю, взаємопов'язаністю, пропорційністю розвитку, раціональним використанням ресурсів.

Нерідко виробничі зв'язки між взаємодіючими підприємствами аналізуються з технологічних позицій. Розглядаються закономірності форму-

вання виробничо-економічних інтеграцій простого чи складного утворень. Так виявляються об'єктивно існуючі системно-структурні форми досконалого виробництва, які не вписуються в галузеву структуру промисловості, не фіксуються офіційною статистикою і на сучасному етапі не є об'єктом управління, планування і проектування. Ці системно-структурні форми прогресивної організації виробництва найменш вивчені науковими дисциплінами, предметом яких є промисловість. Їх розкриття за допомогою логіко-структурних моделей з кількісною характеристикою кластероутворювальних виробництв і виробничих зв'язків між ними становить визначальну науково-теоретичну новизну цього дослідження.

Висновки. Отже, системно-структурна організація кластера взаємодіючих підприємств неможлива без пізнання закономірностей її внутрішніх зв'язків з метою його використання при формуванні якісно вищих за технічним рівнем первинних виробничих інтеграцій. Такий взаємозв'язок підприємств, що спільно беруть участь у виробництві певного продукту, започатковує первинну виробничо-економічну інтеграцію або первинний (елементарний) кластер взаємодіючих підприємств. У більшості випадків кластер — явище міжгалузеве: підприємства-постачальники належать до різних галузей і мають різну підпорядкованість. Вивчення закономірностей і використання принципів формування міжгалузевої функціональної структури кластера фактично становлять елементи теорії його системно-структурного упорядкування. Пізнання структури первинного комплексу вимагає розкриття таких понять, як формат параметра кластероутворення та роль кластероформуючого базового підприємства. Перелік підприємств (як виробничих, так і наукових), які беруть участь у створенні

конкретного продукту, асортимент і кількісне співвідношення матеріалів, що поставляються ними, оконтурюють кластероутворювальні параметри первинної виробничо-економічної інтеграції (первинного комплексу). Зазначене стає важливим аспектом подальшого дослідження кластерів, зокрема у вивченні їх внутрішньої будови, тобто структури, та формуванні ідеальної моделі.

Література

1. Серік О. Д. Концепція кластерів та її роль у формуванні конкурентоспроможної економіки держави / О. Д. Серік // Вісник Хмельницького національного університету. — 2009. — № 3. — С. 214–217.
2. Глотко А. В. Формирование и развитие кластера садоводства в региональном АПК (теория, методология, практика) : автореф. дис. на соискание науч. степени д-ра экон. наук : спец. 08.00.05 «Экономика и управление народным хозяйством (экономика, организация и управление предприятиями, отраслями, комплексами. АПК и сельское хозяйство)» / А. В. Глотко. — Новосибирск, 2010. — 48 с.
3. Наролина Т. С. Формирование и развитие кластеров как механизм обеспечения конкурентоспособности экономики региона : автореф. дис. на соискание науч. степени канд. экон. наук : спец. 08.00.05 «Экономика и управление народным хозяйством» / Т. С. Наролина. — Воронеж, 2007. — 26 с.
4. Эрнст С. А. Формирование агропромышленного кластера как основы процесса интеграции производственных предприятий : автореф. дис. на соискание науч. степени канд. экон. наук : спец. 08.00.05 «Экономика и управление народным хозяйством» / С. А. Эрнст. — Москва, 2008. — 25 с.